

RADOJE SIMIĆ

O NEKIM PROBLEMIMA SRPSKOHRVATSKE FONOLOGIJE

1. Uz dosadašnja istraživanja

Fonologija srpskohrvatskog jezika može se označiti kao oblast vrlo uspešnih istraživačkih poduhvata naših i stranih lingvista. Na ovome mestu ne može se dati ni približno iscrpan spisak bibliografije. Ograničićemo se stoga isključivo na novija ispitivanja, i to opet na par imena za koja su vezani radovi od većeg teorijskog značaja. Sve ostalo ostaje po strani.

Ako zanemarimo ulogu našeg fonološkoga sistema u čuvenoj knjizi N. S. Trubeckoga,¹ onda prvi rad koji srpskohrvatske glasove sistematski razmatra sa fonološkoga gledišta potiče iz pera R. Jakobsona.² Od naših lingvista posebnu pažnju u tom pogledu zaslužuju dvojica. Prvi od njih, P. Ivić, u nizu radova obrađuje prozodijski sistem srpskohrvatskoga književnog jezika i dijalekata, a ne manje vremena i truda ulaže i u razjašnjavanje problema vokalskoga i konsonantskog sistema.³ Drugi, D. Brozović, posmatra taj

¹ N. S. Trubeckoy, *Grundzüge der Phonologie*, TCLP 7/1939.

² R. Jakobson, *On the Identifikation of Phonemic Entities*, TCLC V, Copenhawn 1949.

³ P. Ivić, *Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku*, GFFNS II, Novi Sad 1957, 159—184; — *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Novi Sad 1957; — *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*. I Band, *Allgemeines und die Stokavische Dialektgruppe*, The Hague 1958; — *Phonologische Bemerkungen zur historischen Sprachgeographie*, Wiener slavistisches Jahrbuch XI/1964, 105—113; — *Glavne linije razvoja prozodijskog sistema u srpskohrvatskom jeziku*, Studia z filologii polskej i slowianskiej V, Warszawa 1965, 129—144; — *Vokalske grupe u srpskohrvatskom jeziku*, Slavia orientalis, Rocznik XXII, Nr 3, Warszawa 1968; — *Razvoj principa distribucije fonema u srpskohrvatskom jeziku*, Književnost i jezik, Beograd 1968/2, 13—32; — *Inventar prozodijskih mogućnosti srpskohrvatskog jezika*, JF XXV, Beograd, 1961—1962, 75—113; — *Ilse Lehiste, Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, ZbFL VI/1963, 33—73; VIII/1965, 75—117; X/1967, 51—94.

sistem u kontekstu drugih jezičkih idioma kao i ekstralingvističkih i sociolingvističkih uslova egzistencije srpskohrvatskoga književnog jezika.⁴ Ovi i drugi radovi otvaraju nove horizonte i nove puteve u teorijska i praktična ispitivanja. Oceniti značaj svega što je postignuto — jeste svakako jedan od zadataka onih koji dolaze i žele da nastave sa radom. No za ovu priliku mnogo je važnije sagledati: šta treba učiniti. Zato ćemo u ovom radu svesno zanemariti rezultate, a glavnu pažnju posvetiti zadacima.

2. Teorijske napomene

Osnovna pretpostavka fonološkog pristupa glasovima jeste posmatranje njihovo u sistemu. Ali takav pristup krije izvesne opasnosti. Ako nefonološki orijentisana nauka — o glasovima sudi kao o skupu fizički povezanih jedinica, fonolozi katkada misle da fizička strana glasova nema značaja jer oni svoju vrednost dobijaju *isključivo* kao članovi sistema.

Simptomatično je npr. da se i predstavnici u naše vreme vladajućih teorijskih pravaca u lingvistici — potpuno slažu u tome, dajući apsolutnu prevagu relacionim svojstvima foneme nad njenim supstancijalnim obeležjima.⁵ Strukturalista R. Jakobson u tom smislu piše: »Every combination of distinctive features into simultaneous bundles results in a specific contextual variation. In view of incessant misunderstandings, it is necessary to reemphasize that any distinctive feature exists only »as a term of relation«. The definition of such a phonemic invariant cannot be made in absolute terms — it cannot refer to metric resemblance — but must be based solely on relational equivalence«. ⁶ Eminentni nemački predstavnik generativne lingvističke teorije, M. Birviš, ovako opisuje fonološki sistem: »Die Elemente dieses Inventars sind nicht akustischer oder artikulatorischer Natur, sondern zunächst Werte im Sinne Saussures. Die Namen für die einzelnen Merkmale, die wir verwendet haben, dürfen darüber nicht hinweg täuschen. Sie müssen jetzt aufgefasst werden als abstrakte Repräsentation neurologischer Strukturen, die sowohl den Analyseprozess des Gehörs wie die Tätigkeit des Artikulationsapparates dirigieren«. ⁷

⁴ D. Brozović, *O fonološkom sustavu suvremenog standardnog hrvatskosrpskog jezika*, Radovi FFZ 7/1968, 20—39; — *O alofonskoj problematiki u hrvatskoj ortoepiji*, Radovi FFZ 9/1972, 5—24. Ostali radovi autora navedeni su najvećim delom u dva koja citiramo.

⁵ Isp. o tome nešto niže.

⁶ »Svaka kombinacija distinktivnih obeležja u simultanim spojevima nastaje u rezultatu specijalne kontekstne varijacije. Da bi se izbegli eventualni nesporazumi, treba napomenuti da distinktivna obeležja egzistiraju isključivo kao »skup relacija«. Definicija takvih fonoloških invarijanti nije moguća u apsolutnim pojmovima — ona ne može biti zasnovana na podacima koje dobijamo merenjem — već mora počivati jedino na relacijskim ekvivalencijama«. — Prevod je nešto slobodniji radi boljeg razumevanja, — R. S.

⁷ »Elementi toga inventara nisu ni akustičke niti artikulacijske prirode, već u prvom redu to su vrednosti u smislu sosirijanskom. Termini koje upotrebljavamo za pojedina obeležja ne smeju nas zavesti. Oni danas moraju biti shvaćeni kao apstraktni reprezentanti neuroloških

Pozitivistička isključivost i vera jedino u fizičku pojedinost, koja sugerira afirmativan odgovor na prvo postavljeno pitanje, doživela je poraz još u radovima klasičnih fonologa. N. S. Trubeckoj kritikuje shvatanje E. Cvirnera i K. Cvirnera⁸ po kojem bi fonem bio neka statistički srednja veličina što se dobija merenjem glasovnih parametara danog jezika.⁹ Ali i apsolutno potcenjivanje uloge materijalnog momenta ne vodi pravim rešenjima. Rekli bismo da sledeća karakterizacija odnosa materijalnog i vrednosnog momenta, koju daje hrvatski romanista Z. Muljačić, sadrži neobično fino osećanje za izbalansirane odnose ove dve komponente. Muljačić piše, raspravljajući o spektrografiji: »Spektrograf i drugi strojevi veoma su korisni zbog podataka koje nam pružaju, osobito poslije pronalaska koji nam omogućuje da stvorimo sintetske (umjetne) glasove, ali ne mogu vrednovati materijale ni sami odlučivati o fonematičnosti registriranih glasovnih segmenata«.¹⁰

    Ako materijalna građa ne može sama odlučivati o fonematičnosti, ipak ona odlučuje o statusu foneme u datom fonološkom sistemu u kojem materijalni fakt deluje kao fonološki faktor. To upućuje na komplementarnost materijalne građe i funkcionalne vrednosti foneme u njenom konačnom uobličanju. Egzistencija foneme počiva na određenim glasovnim realizacijama, i van toga ona ne može postojati kao realni element datog fonološkog sistema. Ali uloga pojedinih dimenzija koje čine glasovni sklop realizovane foneme nije određena sama po sebi već zavisi od sistema u koji fonološka jedinica stupa. Verifikacija materijalnog elementa i njegovo »prevođenje« u funkciju fonološkog faktora vrši se u snopovima opozicija.

    Samo delimično su u pravu, kako vidimo iz izloženog, i oni teoretičari koji doduše priznaju dostojanstvo kako materijalnom tako i vrednosnom faktoru, ali se priklanjaju favorizaciji jednoga od njih. Tako B. Malmberg na jednoj strani ispravno utvrđuje: »Wie dem auch sein mag, es leuchtet mir ein, dass die Substanz nicht aus der Sphäre der Linguistik ausgeschaltet werden kann oder darf. Wenn das Ausdruckssystem ... einer Sprache als ein Spiel mit Gegensetzen, mit Unterschieden anzusehen ist, so müssen nicht nur die Relationen, sondern auch die Art der Gegensätze den Sprachwissenschaftler interessieren«.¹¹ Ali na drugoj strani čitamo

---

struktura koje rukovode kako analitičkim auditivnim procesima tako isto i aktivnošću aparata za artikulaciju«. (M. Bierwisch).

⁸ E. Zwirner u. K. Zwirner, *Grundfragen der Phonometrie*, Berlin 1936; isp. osvrt na takav pristup fonologiji: N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge...*, 10.

⁹ Na to upozorava, pored Trubeckoga, takođe i A. Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, Beograd 1941.

¹⁰ Z. Muljačić, *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*, Zagreb 1972, 14.

¹¹ »Bilo kako bilo, čini mi se da supstancu nije ni preporučljivo ni moguće isključiti iz lingvističke sfere. Ako sistem izražajnih sredstava... jednog jezika treba shvatiti kao igru opreka, tj. razlika, onda lingviste moraju interesovati ne samo relacije već i modaliteti opozicija«. — B. Malmberg, *Instrumentelle und strukturelle Analyse der Sprachalute*, Gemeinschaftstagung für allgemeine und angewandte Phonetik, Hamburg 1960, 40—41.

u njega: »Niemand kann auf einem Spektrogramm eine bestimmte Zahl von gegeneinander abgegrenzten, selbstständigen Segmenten («discrete elements») zählen. Und nur durch eine Segmentierung kann die Lautwelle als Träger von Information benutzt werden. Die Segmentierung ist das Ergebnis einer Interpretation des physischen Geschehens durch gewisse von der Lautsubstanz als solche unabhängige Modelle«. ¹² Citirajući Malmberga i Ž. Muljačić — drukčije od njega — utvrđuje »da je glas samo prividno kontinuum jer se i on može rastaviti pomoću elektroakustičke analize. Na spektrogramu se nedvosmisleno mogu identificirati korelati nekih akustičkih distinktivnih obilježja, dok se korelati ostalih akustičkih obilježja mogu otkriti na neizravan način«. ¹³ Ipak se on u konačnom zaključku priklanja Malmbergovoj tezi, verovatno iz preteranog straha da ne upadne u pozitivističku klopku, koja mu je upravo bila pred očima: »Iako je bilo optimista koji su tvrdili da su »vidjeli« tzv. *spektrofoneme* . . . , dekompozicija na niz sukcesivnih i diskretnih jedinica pretpostavlja da postoji, izvan svake fizičke stvarnosti, model ili shema (engl. *a pattern*) koji izdvaja neke segmente nedjeljivog kontinuuma glasovnog vala, dobivene samovoljnim razgraničenjem kojemu smo podvrgli fizičku supstanciju, a druge segmente eliminira«. ¹⁴

Ova linija razmišljanja u direktnoj je suprotnosti sa teonijskim konsekvencama koje se iz nje žele izvući. Diskutujući o poznatoj Jakobsonovoj stratifikaciji komunikativnog procesa na faze ¹⁵ (i predlažući nešto izmenjenu podelu), Muljačić funkcionalni jezički nivo stavlja u zavisnost od fizičko-fizioloških struktura, jer u nizu »subvokalne pojave« — artikulacija — akustički nosilac poruke — fiziološki proces u uhu — interpretacija podražaja — »lingvistička razina« simboličkih procesa (uz ubeđenje da se sporazumevanje odvija progresivno idući od nižih prema višim fazama), on nalazi sledeći redosled zavisnosti: »Svaki idući nivo, od nižega na više, ovisi o prethodnome; obratno nije moguće. Postoji samo jedna iznimka . . . Između pojedinih nivoa ne postoji odnos biunivociteta ni izomorfizma (engl. *one-to-one correspondence*). Niti svi pokreti govornih organa postižu akustički efekt niti sva glasovna obilježja sadržana u zvučnom valu bivaju percipirana. Isti akustički efekt može se postići raznim artikulacijskim sredstvima, a isti perceptivni efekt može poticati od raznih akustičkih podražaja. Promjene u dvama elementima nekog nižeg nivoa mogu se odraziti u samo jednom elementu idućeg višeg nivoa itd. Iz svega proizilazi da se ne može zaključiti kakav je prethodni nivo iz idućega jer ima pojedinosti iz nižih nivoa koje su irelevantne

¹² »Niko ne može na spektrogramu izbrojati neki određeni skup međusobno razgraničenih, samostalnih segmenata («discrete elements»). A ipak, samo putem segmentacije akustični valovi mogu biti iskorišćeni kao nosioci informacije. Segmentacija je rezultat interpretacije fizičkoga akta pomoću posebnih *modela* nezavisnih od supstance glasa«.

¹³ Ž. Muljačić, Cit. mesto.

¹⁴ Ž. Muljačić, Cit. mesto.

¹⁵ Ž. Muljačić, *Opća fonologija* . . . , 22.

za više. Razni su nivoi, dakle, strukturirani na različite načine, što otežava glasovni opis¹⁶.

Ako teorijska analiza jezika prati prirodni tok sporazumevanja, onda se ne može prihvatiti apsolutna vera niti u prioritet glasovne percepcije u shvatanju poruke, niti pak projekcije »modela ili sheme« na percipirani niz materijalnih podražaja. Komunikativni akt zasnovan je na uzajamnosti delovanja dvaju principa — pasivnog i aktivnog — i dvaju jezičkih faktora, materijalnog i funkcionalno-vrednosnog. Vrlo je prihvatljiva ispravka što upućuje na *relativnu korespondenciju* tih dvaju faktora, koja ima znatnih posledica u oblasti fonološke analize i sistematizacije. Jer jedna te ista fizička karakteristika glasovnog sistema u raznim jezicima može dobiti nejednaku fonološku vrednost, i *vice versa*.

3. Fonološki nivoi

Fonologija glasa odlikuje se od fonologije sloga, reči i iskaza. Na onom prvom nivou deluju tzv. *inherentni* fonološki faktori, dok svoju primenu na ostalim razinama imaju *suprasegmentalna* tj. *prosodijska* obeležja. Kakav je međusobni odnos ovih faktora? Nesumnjivo je da bazični fonološki sistem čine fakta fonologije glasa. Na suprasegmentalnom planu sreću se ista ta fakta, ali u drukčijoj funkciji i drukčije sistematizirana. Prema onome što je izneseno u prethodnoj glavi, možemo zaključiti da se interpretacija tih istih fakata u različitim sistemima ne poklapa, pa će u konačnom uobličanju u jednome imati drukčiju fizionomiju nego u drugome. Ovo se može ustvrditi i za fonološke nivoe.

Da bismo ovome dali terminološku i teorijsku verifikaciju, predložićemo za srpskohrvatski jezik sledeća rešenja. (a) Opozicija *vokalnost* : *nevokalnost* deluje na terenu fonologije sloga, a o oblasti fonologije glasa njoj odgovara opreka *harmoničnost* : *neharmoničnost*, *šumnost*, *turbulentnost*, *opstruentnost* ili sl. Razlika među ovim opozicijama je u stvari znatna, jer glasovi sa obeležjem harmoničnosti nisu automatski silabici, već to zavisi od sintagmatskih sklopova u koje stupaju. Mišljenje D. Brozovića o tome zaista je sasvim na mestu.¹⁷ (b) Opozicije *akutnost* : *neakutnost* i *gravisnost* : *negravisnost* u srpskohrvatskom jeziku imaju pravu primenu u fonologiji glasa i u fonologiji sloga, ali se na ovom drugom planu usled delovanja sintagmatskog faktora najčešće realizuju kao kontrast između tonske silaznosti vs. uzlaznosti prema neutralnom tonu, — otprilike onako kako se ta pojava strukturno formira na nivou iskaza. Mogućna je ipak i drukčija konstelacija odnosa, pa u srpskohrvatskom književnom jeziku dolazi do realiza-

¹⁶ Ž. Muljačić, Cit. mesto.

¹⁷ D. Brozović, *O fonološkom sustavu...*, 35. Brozovićeva koncepcija zaslužuje punu pažnju: »Što se tiče distinktivnih obilježja upotrebljivanih za identifikaciju fonema, ona su primijenjena u skladu sa strogom paradigmatičnosti i akustičnosti, tj. potpuno je uklonjeno sve što je sintagmatično... i sve što je artikulatorno, a ne akustično (zato je konsonantnost zamijenjena šumnošću, »obstruentness«).

cije prozodijskih tonskih opozicija i kao razlika između akutuskog (postakcenatskog) sloga prema neutralnom (neakutskom, opet postakcenatskom) slogu, kako to P. Ivić ispravno utvrđuje. (c) Opozicije po *kvantitetu* u srpskohrvatskom književnom jeziku ne javljaju se u fonologiji glasa.

4. Inventar fonema standardne štokavštine

Književna srpskohrvatska ortoepija oslanja se na izgovor centralnih area štokavskog dijalekta, sem u jednome detalju, koji ipak ima znatnu težinu: glas *h* na tim terenima uglavnom je iščezao. Diferencijalno svojstvo tih dijalekatskih idioma u odnosu prema perifernima jeste poznata situacija na suprasegmentalnom planu (naravno, ako izostavimo diskusiju o morfološkoj sistemi i zadržimo se isključivo na terenu fonologije). Četvoroakcenatska sistema sa kvantitetskim i kvalitetskim opozicijama čini tu sistemu i dovoljno originalnom i dovoljno atraktivnom za fonološka istraživanja.

Na inherentnom planu atraktivnije bi bilo razmatranje odnosa grafije i ortoepije, zbog fonologičnosti srpskohrvatskog pravopisa i koegzistencije dvaju grafijskih sistema, nego odnosa u fonološkom sistemu. Ova se sistema smatra dovoljno istraženom. Ima međutim nekih pojedinosti oko kojih se teorijska fonologija koleba, te ćemo se ukratko izjasniti o njima.

Zato što je uvek ostajalo nerazjašnjeno pitanje silabizacije i inherentnih fonoloških obeležja, nije mogla biti razrešena zagonetka glasova sa dvojakom slogovnom funkcijom. Rešenja se uglavnom kreću između dva suprotna pola, od kojih jedan čini tvrdnja da opozicija *vokalnost : nevokalnost* ima uvek fonološku vrednost, a na drugom su oni koji prećutno ignorišu tu činjenicu. D. Brozović traga za ozbiljnim argumentima i pronalazi jedan minimalni par (istrti-) *istro : Istro* (-Istra), zaključujući na osnovu toga da »vokalno« *r* ima status samostalne foneme u srpskohrvatskom jeziku. Iako bi se možda našao još koji par, kao npr. (odreti-) *odro : Odro* (-Odra), ipak se protiv takvog rešenja mogu učiniti i dva ozbiljna prigovora. Prvi bi se ticao vrednosti ove opozicije uopšte u književnom standardu zbog gubljenja silabičnosti u datoj poziciji (ispred *l/o*). Drugi prigovor je mnogo teži: alternacija *r/r* regulisana je *automatski*, i to fonološkim kontekstom, tj. dvostrukošću alternacija foneme *o*; vokalno *r* u vezi je sa alternacijom *o/l*, a nevokalno komplementarnom pojavom, tj. *o/x-l* (gde je *x* bilo koja fonema srpskohrvatskog jezika).

Sledeći nerešen problem iz ove oblasti jeste pitanje egzistencije foneme *j* u srpskohrvatskom jeziku, tj. opozicije *j : i*. R. Jakobson u pomenutom radu poriče ovome glasu fonološku vrednost. D. Brozović i P. Ivić smatraju ga punopravnim članom srpskohrvatske fonološke sisteme, ali sa izvesnim rezervama koje se tiču opozicije *i : j*, jer je, po Brozoviću, »fonološka osnovanost te opozicije znatno ispod prosejka ostalih opozicija između hrvatskosrpskih fonema«.

Dalja istraživanja u vezi sa ovim problemom morala bi se kretati u dva pravca. Prvi pravac istraživanja obuhvatio bi testiranje minimalnih parova. Mora se reći da su slučajevi koje navodi D. Brozović prilično neubedljivi. Ni /kokoši/ : /kokòšij/, /pròšij/ : /lòšij/, niti pak /mij/ : /mii/, /mî/ : /mij/ — ne mogu poslužiti kao dokazni materijal pre nego što utvrdimo fonološku i fonetsku bazu naših pravopisnih navika. Naime, nejasno je na kom planu oponiraju aorist i imperativ tipa *kri-krîj*, *mî-mîj*, *rî-rîj*, *ši-šij*, *pî-pîj* i sl., tj. da li je tu primarna opozicija *o* : /j/, ili pak između kratkoga i dugoga *i*. Isto važi za parove *mîši-mîšji/mîšiji*, *măči-măčji/măčiji*. Isto tako je nejasno da li parovi *mî-mîj*, *vî-vîj*, *lòši-lòšij*, *sêdi-sêdij*, *kokòši-kokòšij* i sl. obrazuju opozicijske parove ili su to homofone. To znači da se pre detaljnijih akustičkih istraživanja ne može ustanoviti da li postoji mogućnost oponiranja /i/ : /ij/ : /ji/ : /iji/, pogotovu kad su nam poznate pravopisne nedoumice tipa *čovečji/čovečiji/čovečij*, *Ilić/Ilijć/Ilijć* i sl. Što se tiče fonetske osnove oponiranja /j/ : /i/, D. Brozović je mišljenja da je ovde u pitanju opozicija po *napetosti*, a da su obe foneme vokalskoga karaktera. Ako odstranimo problem »vokalnosti«, o kojem je već bilo reči, mislim da bi akustička ispitivanja potvrdila Brozovićevu hipotezu. Tu je potrebna možda jedna terminološka ispravka: engl. »*tens*« vs. »*lax*« više se odnosi na fiziologiju nego na akustiku glasova, tj. na »*Empfindung von der Stärke des Expirationsdruckes*«¹⁸, za ovo drugo bolje je uzeti terminološki par »*fortis*« vs. »*lenis*«, tj. »*jaki*« — »*slabi*«.

Ni paradigmatska perspektiva opozicije *j* : *i* ne daje mnogo više argumenata za tezu o *j* kao posebnoj fonemi srpskohrvatskoga jezika. U raspravljanju o tome obično se pominje par *iako-jako*. No on obrazuje samo prividno fonološku opoziciju, a privid se stvara usled pravopisnih uzusa. U samoj stvari *iako* je skup reči *i* + *ako* (isp. »*iako*« — »*i ako*« — »*ako i*«). Drugi par koji bi se ovde mogao navesti, jeste *iole-Jôle/Jôle*. Ako bismo zanemarili prozodijske razlike, ovaj bi par stvarno činio fonološku opoziciju zasnovanu na distinkciji /j/ : /i/, i to bi bio jedini minimalni par koji sam pronašao. Njegova neuverljivost ne proizilazi samo otuda što su inherentne distinkcije praćene prozodijskim, već i iz činjenice da u odgovarajućoj fonološkoj poziciji tamo gde bismo očekivali obrazovanje opozicijskih parova — nalazimo isključivo fakultativnu regionalnu varijaciju *j/i*, npr. *ion/jon*, *iod/jod*, *Mihajlo/Mihailo*.

Izvestan paralelizam odnosu *j/i* zapaža se i kod glasova *v* i *u*. No ipak ima više argumenata za to da su to posebne foneme. Na sintagmatskom planu za to mogu poslužiti primeri kao /vûk/, /vûna/, /vûci/, /čûvati/, /čûv/ i sl. I na paradigmatskom planu mogu se naći čisti opozicioni parovi, kao što su /pâula/ : /pâvla/, /pâuka/ : /pâvka/, /izbâulati/ : /izbâvlati/, /kâkau/ : /kâkāv/ itd. Slučajevi regionalne ili fakultativne varijacije tipa *âugust/âvgust*,

¹⁸ I. Von Winteler, *Die korenzer Mundart des Kantons Glarus in ihren Grundzügen dargestellt*, Leipzig — Heidelberg 1876, 25.

Európa/Evrópa, Zëus/Zëvs i sl. nemaju snagu kontraargumenata jer je dovoljno imati zasvedočene sigurne opozicijske parove.

D. Brozović fonološku vrednost pripisuje i dugom kontinuantu staroga glasa »jat« u jednom tipu ijekavštine. Taj izgovorni tip po njemu je ravnopravni varijetet hrvatske standardne ortoepije. Priznavanje legitimnosti izgovora klasičnoga vukovskoga *šjeno, mljèko* i sl. u toj formi ili pak u formi *si(j)èno, mli(j)éko* i sl. stvar je nacionalnih zajednica u kojih se javlja pluralizam ortoepskih rešenja sa posebnim prozodijskim varijantama, i o tome ne treba ovde raspravljati. Nas će ovom prilikom zanimati isključivo teorijski problemi u vezi sa tim. Može se desiti da eksperimentalna ispitivanja svojim rezultatima potvrde da centralni, hercegovački varijetet književne ortoepije stvarno poseduje u ovim pozicijama trofonemske sekvence /i/ + /j/ + /e/, nasuprot pobočnome zapadnoijekavskom bifonematskom /i/ + /e/. Sigurni smo, međutim, da će takva konstelacija odnosa biti praćena sledećim pojavama na širem planu: prvo, centralna i periferna ortoepija razlikovaće se u izgovoru svih sekvenci tipa *-ije-* bilo kojega porekla, tako što će hercegovački izgovor biti uvek precizniji od zapadnoijekavskog; drugo, prozodijska specifičnost dugog refleksa jata ne može biti upotrebljena kao dokaz fonematičnosti njegove.

Ali pođimo i od toga da je Brozovićeva konstatacija ispravna i razgledajmo fonološki »učinak« njegove foneme što je beleži znakom /ÿē/. On ne navodi potvrde za to, no ja sam pronašao sledeće parove: /smjēti/ smjēm : smjēm /sm̄ti/; /ùspjeti/ ùspijēm : ùspijēm /p̄iti/; /ùmjeti/ ùmijēm : ùmijēm /ùmiti/. Prema Brozovićevom tumačenju, fonološka transkripcija izgledala bi ovako: /smÿēm/ : /smijēm/; /ùspÿēm/ : /ùspijēm/; /ùmÿēm/ : /ùmijēm/. Prozodijska nejednakost sekvenci ne dopušta nam da sudimo o pravim odnosima u prvom primeru. Tek poređenje sa druga dva moglo bi dati određeniji odgovor u tom pravcu. Lično mislim da bi najverodostojniji u tom pravcu bio slučaj /ùspÿēm/ : /ùspijēm/ zbog izjednačenosti drugih fonetskih osobenosti (tamo, naravno, gde izgovor odgovara pravopisnom rečniku i Rečniku MS, prema kojima su primeri citirani). Sumnjam da bi i najpreciznija ispitivanja bilo šta drugo potvrdila sem da su ta dva primera apsolutni homofoni, tj. da refleks sprskohrvatskoga dugog jata ima u identičnim uslovima istu vrednost kao i sekvenca /i/ + /j/ + /e/. Još jednom ponavljam da će i jedno i drugo — ali paralelno! — varirati s obzirom na sredinu i/ili individualne izgovorne specifičnosti.

Napuštamo diskusiju o problemu fonematičnosti dugog refleksa jata. No dve pojave u vezi sa refleksom dugog jata imaju izvesne vrednosti za našu diskusiju o odnosu *i* i *j*. Jedna je pojava u vezi sa sekundarnim duljenjima u standardnoj štokavštini književnoga jezika, kako su ona kao ortoepska norma prihvaćena. Naime, u vezi sa takvim refleksom jata prethodni konsonant se jotuje: *lèto-lètā : ljetā-ljètati*. Druga je pojava — sklonost i dugog zapadnoijekavskog refleksa jata ka jotovanju prethodnog konsonanta: *lièvo/lèvo, lièn/lèn, Niémac/Némac, nièm/nèm* i sl. Principi repartiti-

cije jotovanih i nejotovanih varijeteta nisu mi poznati, i to bi moglo biti predmet posebnog ispitivanja. Za nas je ovom prilikom od značaja da je prvi element »diftonške« zamene dugog jata blizak prvom elementu refleksa kratkog jata, kao i svim *i/j* — glasovima u konsonantsko-vokalskoj poziciji.

Na kraju ovog pregleda samo još koja reč o pominjanoj fonemi /h/. Srpskohrvatski književni jezik i njegova folklorna pozadina daleko se razilaze kad je u pitanju ovaj glas. On se stvarno govori na dalekoj čakavsko-kajkavskoj periferiji, a na štokavskom terenu poznaju ga govori Dubrovnika, Crne Gore i govori bosansko-hercegovačkih Muslimana. Sam Vuk govori o pisanju ovoga glasa tamo gde mu je *po etimologiji* mesto. Ne i o izgovoru. S obzirom da ovo nije jedini ustupak etimološko-morfološkom pisanju, treba jasno ocrtati i razjasniti naš savremeni stav prema svakom pojedinačnom Vukovom odstupanju. Generalizacije bez dubljih analiza mogu voditi u pogrešne zaključke. Današnja književnojezička norma zahteva ne samo pisanje već i izgovor glasa *h*, dakle rekonstrukciju ove jedinice u fonološkom sistemu i upotrebi.

Na taj način dobili smo vrlo interesantnu situaciju: Vukov književni jezik na fonološkom planu (pored /h/ isp. takođe grupe *-tje-, -dje-*) dosta verno reprodukuje *dubrovački* govorni idiom. Čini mi se da nije opravdano znatnije odstupanje današnjih nacionalnih književnojezičkih varijeteta od Vukove ortoepske sisteme koju je dao u završnoj fazi reforme. Ovo mislim uostalom i zato što se ta ortoepija u velikoj meri približava dubrovačkom izgovoru. Što se tiče zamene jata, u principu se može postupiti na jedan ili drugi način: (a) zadržavanje klasičnog načina beleženja uz dopuštenu varijaciju izgovora; (b) ili pak kao kod glasa *h*, tj. postavljanje zahteva i za korektnim izgovorom.

5. O nekim pojavama u fonološkom sistemu

Rekli smo već da silabičku bivalenciju sonanata ne treba uzimati kao argument za fonološku biparticipiju. Sonanti srpskohrvatskoga jezika, prema tome, uključujući tu i *r*, jesu monofonematske jedinice.

Afrikate su druga grupa naših glasova koja zaslužuje posebnu pažnju. Srpskohrvatski fonološki sistem poznaje pet fonema ovoga reda:

/c/	/č/	/ć/
—	/š/	/š'/

Originalnost srpskohrvatskog književnog jezika je u tome što su u njemu stvorena dva reda palatalnih afrikata tzv. »tvrde« i »meke«. Fonetska i fonološka struktura »mekih« glasova još nije dovoljno razjašnjena. D. Brozović, po svoj prilici odbijajući Jakobsonove pretpostavke, utvrđuje (verujem, sasvim ispravno): »Za razliku od većine slavenskih jezika, obilježje dijezne tonalnosti (artikulatorno: palatalnost) nema u hrvatskosrpskom jeziku mjesta. Naši fonemi

/ć/, /z/, /ʃ/ i /ŋ/ imaju sasvim drugačije mjesto u sistemu nego odgovarajući palatali nekih drugih slavenskih jezika.¹⁹ Manje je ubedljiva njegova argumentacija: »I u fonetskom je smislu razlika znatna: ta četiri hrvatskosrpska fonema sličniji su mediteranskim nego slavenskim modelima«. Umesto »mediteranskom«, rekao bih pre svega zapadnoromanskom »modelu«, bolje je obratiti se onoj manjini slovenskih jezika, među koje svakako na prvom mestu treba svrstati poljski.

Problem se kod Brozovića razrešava tako što meki palatali, ostajući »redundantno dijezni«, imaju po njegovome mišljenju relevantno obeležje, (kad su u pitanju afrikate) /— stridentnost/ te matrica fonema ovoga reda dobija sledeću fizionomiju (u obzir se uzimaju samo obeležja relevantna za sistem afrikata u okvirima konsonantskog sistema, a ne i ostala obeležja zajednička sa drugim grupama konsonanata):

	/c/	/ć/	/š/	/č/	/ž/
kompaktnost	+	+	+	+	+
stridentnost	+	—	—	+	+
zvučnost	—	—	+	—	+

Moja eksperimentalna istraživanja pokazuju nešto drukčije rezultate. Ovde se nećemo baviti brojkama (o tome drugom prilikom), ali već se sada može konstatovati da srpskohrvatski jezik ne odudara u onoj meri od ostalih slovenskih jezika kako bi se to na osnovu Brozovićeovih pretpostavki moglo zaključiti. Obeležje dijeznosti stvarno nije svojstveno našim mekim afrikatama — i tu je D. Brozović potpuno u pravu. Ali ono nije njima poznato ni na akustičkom planu, već se umesto njega javlja druga osobenost srodna ovoj, koja tačno odgovara odnosu »umekšanost« — »mekoća«. *Meki* glasovi nisu dijezne — već mnogo više: a k u t s k e prirode.

Poslednja tvrdnja vodi nas zaključku koji zahteva brižljivu eksperimentalnu verifikaciju. A taj zaključak glasi: u srpskohrvatskom fonološkom sistemu opozicije po tonalitetu imaju većeg udela i značaja nego što možemo pretpostaviti. Na današnjem stupnju razvitka tehnike i metodologije eksperimentalne fonetike takva provera je sasvim moguća, i to kako na planu artikulacione tako i akustičke strane glasova.

Što se tiče onoga prvog, fonetičarima postaje sve više jasna činjenica da u artikulacijskom pogledu ne postoji takva principiska razlika između vokalskih i konsonantskih glasova kako to sugerira pojednostavljena distinkcija lokalizovanost vs. nelokalizovanost (kod lokalizovanih glasova, obično se misli, od isključivog je značaja mesto i vrsta prepreke, dok nelokalizovani zavise od opšte konfiguracije supraglotalnih šupljina). Rentgenografskim putem precizno se određuje položaj i oblik svih organa koji utiču kako na formira-

¹⁹ D. Brozović, *Fonološki sustav...*, cit. mesto.

nje »glavnog mesta artikulacije« tako i sveukupne forme rezonancijskog prostora. Kod nas je taj posao blagovremeno započet,²⁰ ali iz više razloga nije priveden kraju.²¹

U onoj drugoj oblasti, u oblasti akustike glasa, uvođenje spektralne analize dovelo je do poznate revolucije u fonologiji: glasovi su razloženi na frekvencijske spektre, izvršena je analiza i poređenje spektara. Frekvencijska polja pojedinih glasova nisu kontinuirana već se grupišu u tzv. formante, a intenzitet i raspored formanata različit je kod svakog pojedinačnoga glasa. Ali sve ovo važi uglavnom za tonske spektre »vokalskih« glasova. »Konsonanti« su izvesno vreme ostali neprozirni i nepristupačni analizi po tonalitetu. U novije vreme, međutim, izgrađeni su metodi i za istraživanje šumnih glasova u ovom pravcu.

Naime, istraživanjem glasova u kontaktu primećuje se da struktura formanata jednoga glasa ne ostaje bez uticaja na drugi: formiraju se prelazne zone u kojima se formanti obaju glasova povijaju i urastaju jedan u drugi. Iskusniji ispitivač čak može, na osnovu devijacija nekoga glasa, sa priličnom sigurnošću odrediti koji je glas bio u susedstvu, čak i kad se odstrani deo slike na kojem je taj drugi glas predstavljen.

Ovo poslednje je vrlo značajno u ispitivanju tonalitetских obeležja »konsonanata«. Na spektru se, ovo treba napomenuti, kod većine turbulenata ne razaznaju formanti. Do toga dolazi iz dva razloga: prvi je što spektar šuma po pravilu ne dopušta nikakvu stratifikaciju; drugo, kod ploviva razlikujemo jedan trenutak »mirovanja« artikulacije, koji se na spektru očituje kao »prazan prostor«. Ispitivanjem turbulenata u kontaktu sa vokalima i analiza formantskih devijacija u prelaznim zonama, tzv. *tranzicija*, može se doći do dragocenih podataka o stacionarnom tonu, tj. o tzv. *tonskom lokusu* samoga »konsonanta«. Praški fonolozi primenili su ovu metodu na materijalu ruskog jezika²² Naš jezik do sada nije tako istraživan, a mislim da većina jezika Evrope — onih koji nisu izgrađeni pretežno na intenzitetskim opzicijama kao npr. nemački, već na distinkcijama po sonoritetu i tonalitetu — predstavljaju plodno tle upravo za takva praktična i teorijska ispitivanja. Među takve jezike spada i srpskohrvatski.

---

²⁰ B. Miletić, *Prilog za ispitivanje artikulacija pomoću rendgenovih zrakova*, JF VII, Beograd 1928—1929, 160—200.

²¹ B. Hala — B. Polland, *Artikulace českých zvuků v röntgenových obrazech*, Praha 1926; — H. Koneczna — W. Zawadowski, *Obrazy rentgenograficzne głosek rosyjskich*, Warszawa 1956; — H. Koneczna, *Przekroje rentgenograficzne głosek polskich*, Warszawa 1951; — L. G. Skalozubova, *Palatogrammy i rentgenogrammy soglasnyh fonem russkogo literaturnogo jazyka*, Kyev 1963; — J. Dvončova — G. Jenča — A. Kral', *Atlas slovenských hlások*, Bratislava 1969.

²² M. Romportl, *Zvukový rozbor rustiny*, AUC, Philologica, Monographia III, Praha 1962.

ZU EINIGEN PHONOLOGISCHEN PROBLEMEN DES SERBOKROATISCHEN

Zusammenfassung

Der Autor erörtert Probleme, die sich aus den bisherigen Untersuchungen zu phonologischen Fragen in der in- und ausländischen Linguistik ergeben. Im Vordergrund steht dabei die Feststellung des Phoneminventars der serbokroatischen Schriftsprache. Wesentlich sind ausserdem einige Probleme der experimentellen Phonetik wie röntgenographische Untersuchungen der Konsonantenphysiologie, ausserdem die akustische Analyse der Tonalitätsmerkmale der Konsonanten, namentlich der Affrikaten, u. a.